

Karpaccy, niezależnie od tego, czy zaliczamy do nich Łemków, Bojków i Hucułów czy nie, zasługują na pamięć, pomoc i zadośćuczynienie. Łatwo się domyślić, że Magocsi ma także zażartych wrogów, szczególnie wśród Ukraińców. Wielu z nich uważa to za paradoks, że profesor historii Ukrainy na najważniejszej uczelni Kanady, światowego centrum studiów ukraińskich, „chce odłączyć od Ukrainy” część jej terytorium (w dosłownym lub historyczno-ideowym znaczeniu). Lecz cóż, czyż historycy nie żyją „na płocie” między „prawdą historyczną” a oczekiwaniami swoich czytelników?

Piotr J. Wróbel
University of Toronto

Magdalena Lemańczyk, *Mniejszość niemiecka na Pomorzu Gdańskim*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Towarzystwo Kulturalne Ludności Niemieckiej „Ojczyzna” w Kwidzynie, Warszawa 2016, ss. 417

Zagadnienie rodowodu kulturowego i tożsamości narodowej mniejszości niemieckiej na Pomorzu stanowi doniosły i mało poznany problem badawczy. Praca Magdaleny Lemańczyk *Mniejszość niemiecka na Pomorzu Gdańskim* jest pierwszą w literaturze przedmiotu monografią historyczno-socjologiczną, w której powyższe zagadnienie zostało zanalizowane z nowej perspektywy. Mieści się ona w empirycznym nurcie badań socjologii narodu, stanowiąc interesującą próbę analizy rodowodu kulturowego i tożsamości współczesnej mniejszości niemieckiej na Pomorzu. Autorka w rzeczowy i obiektywny sposób ukazuje niezwykle złożone procesy dokonujące się w obrębie tej grupy społecznej. Praca stanowi interesujący wkład w badania nad mniejszością niemiecką w Polsce po 1945 r. oraz w refleksję nad przemianami społecznymi na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

Celem przeprowadzonych badań było przedstawienie obrazu mniejszości niemieckiej przez pryzmat tożsamości narodowej (i etnicznej) liderów stowarzyszeń mniejszości niemieckiej oraz ich etnicznej aktywności po 1989 r. na obszarze Pomorza Gdańskiego/Polski północnej. Problem badawczy przedstawiony został w ogólnopolskim kontekście, tzn. autorka analizuje i porównuje sytuację mniejszości w różnych regionach Polski, głównie na Śląsku, Warmii i Mazurach oraz w Wielkopolsce. Centralnym zagadnieniem badawczym jest poczucie tożsamości narodowej i etnicznej liderów badanej grupy, w tym: znajomość języka niemieckiego, stopień ich identyfikacji z kulturą niemiecką, tradycje religijne, symbole narodowe, ważne wydarzenia historyczne oraz struktura demograficzna, społeczno-zawodowa i ekonomiczna.

Praca składa się z czterech rozdziałów oraz wstępu, zakończenia i bibliografii. Układ rozdziałów i podrozdziałów jest poprawny i nie budzi zastrzeżeń. Narracja autorki jest przejrzysta. Praca napisana jest dobrym stylem, co warto jest podkreślić.

We wstępie Lemańczyk w kompetentny i syntetyczny sposób przedstawia temat i cel pracy, znaczenie tematyki badawczej, założenia teoretyczne, strukturę książki, metodę i techniki badań oraz główną literaturę przedmiotu.

Rozdział pierwszy poświęcony jest problematyce stosunków narodowościowych na Pomorzu Gdańskim. W układzie chronologicznym autorka ukazuje specyfikę relacji pomiędzy trzema głównymi grupami: Niemcami, Kaszubami i Polakami w latach 1918–1989. Podstawą teoretyczną pracy jest koncepcja tożsamości etnicznej Johna Milтона Y i n g e r a, która obejmuje trzy główne kryteria (aspekty) tożsamości: postrzeganie grupy mniejszościowej jako społeczności odmiennej, samoświadomość odmienności oraz uczestnictwo w aktywności grupy mniejszościowej. Autor ten wyróżnia siedem rodzajów tożsamości narodowej, w tym: ukrytą, prywatną, symboliczną, stereotypową i wyobrażeniową.

W rozdziale drugim podjęty został problem charakterystyki procesów instytucjonalizacji i działalności mniejszości niemieckiej w Polsce północnej po 1989 r. Autorka wyróżnia trzy główne okresy jej aktywności: fazę rozwoju (lata dziewięćdziesiąte XX w.), fazę stabilizacji i stagnacji (lata 2000–2004) oraz fazę regresu (od 2005 r. do chwili obecnej).

W rozdziale trzecim autorka charakteryzuje stosunki społeczne w obrębie poszczególnych stowarzyszeń mniejszości niemieckiej na Pomorzu Gdańskim. W kolejnym ukazane zostały różne formy tożsamości i autoidentyfikacji narodowej (i etnicznej) 160 przebadanych w latach 2006–2009 liderów dziewiętnastu organizacji. Rozdział ten jest interesującym i oryginalnym wkładem autorki w badania nad mniejszością niemiecką po 1989 r. nie tylko na terenie Pomorza Gdańskiego, lecz także na obszarze całej Polski. Prezentowane tam analizy cechuje wysoki poziom teoretyczny i merytoryczny. Dotyczy to szczególnie wszechstronnego ukazania poziomów tożsamości narodowej — w tym jej wymiarów subiektywnych i obiektywnych oraz charakterystyki wspólnoty „wartości rdzennych” — jako wyznacznika identyfikacji grupowej.

W błyskotliwy sposób autorka bada zanikającą już (z racji wieku) społeczność niemieckich mieszkańców byłego Wolnego Miasta Gdańska nazywanych danzingerami. Analizy zaprezentowane w rozdziale trzecim i czwartym, oparte na własnych badaniach empirycznych (m.in. wywiady, obserwacje, analiza dokumentów osobistych i urzędowych), świadczą o wysokich umiejętnościach autorki. Na podkreślenie zasługuje wysiłek organizacyjny i merytoryczny związany z przeprowadzeniem badań terenowych. Świadczy to bardzo dobrze o umiejętnościach warsztatowych Lemańczyk. W zakończeniu znajdujemy podsumowania i najistotniejsze wnioski wynikające z badań. Na uwagę zasługuje obszerna bibliografia oraz interesujące aneksy.

Podstawowym walorem pracy jest umiejętność połączenia przenikliwej a jednocześnie krytycznej analizy z syntezą skomplikowanych zjawisk społecznych, politycznych i historycznych. Na podkreślenie zasługuje także dążność do maksymalnej obiektywizacji tego niezwykle złożonego i trudnego, także politycznie, problemu. Narosłe po stronie polskiej, kaszubskiej i niemieckiej urazy powodowały, że na zagadnienie to patrzono w sposób jednostronny i emocjonalny. Autorka na podstawie własnych badań stara się ukazać, na ile dotychczasowe oceny dotyczące stosunków narodowościowych na Pomorzu Gdańskim odpowiadają rzeczywistości.

Ta interesująca i ważna monografia skłania do różnego rodzaju uwag i refleksji. Pierwsza z nich dotyczy zakresu terytorialnego badań. Lemańczyk używa zamiennie kilku pojęć geograficzno-historyczno-administracyjnych, które odnoszą się zarówno do polskiego, jak i niemieckiego władztwa na terytorium określonym mianem Pomorza, Prus Zachodnich, województwa pomorskiego czy Polski północnej. Zdając sobie sprawę z nieostrości i nieprzystosowalności różnego nazewnictwa do terenu badań, autorka używa pojęcia

Pomorze Gdańskie, pisząc, że obszar badawczy „stwarza jednakże trudności ze względu na częste przekształcenia administracyjne i płynność granic, pod każdym względem stanowiąc pojęcie nieostre i odmiennie interpretowane w literaturze naukowej” (s. 20). To ważne stwierdzenie, gdyż ramy geograficzne projektu obejmują tak różne obszary historyczne, jak współczesne województwo pomorskie (np. Gdańsk, Gdynia, Łębork, Tczew), część województwa kujawsko-pomorskiego (np. Bydgoszcz, Toruń), część województwa warmińsko-mazurskiego (np. Iława, Elbląg) oraz północną część województwa wielkopolskiego (Złotów). Obszary te w okresie międzywojennym należały do trzech organizmów państwowych: Niemiec (Bytów — prowincja Prusy Zachodnie; Złotów — prowincja Marchia Graniczna Poznańsko-Zachodniopomorska; Elbląg, Sztum, Kwidzyn — prowincja Prusy Wschodnie), Polski (Tczew, Chojnice — powiaty morskie województwa pomorskiego, czyli tzw. korytarz pomorski; Grudziądz, Bydgoszcz, Toruń — województwo pomorskie czy graniczące z Prusami Wschodnimi: Nowe Miasto Lubawskie, Lidzbark Welski) oraz Wolnego Miasta Gdańska. Z obecnego punktu widzenia stanowią one generalnie obszar zainteresowania Ziomkostwa Prusy Zachodnie (Landsmannschaft Westpreußen). W tekście zasadniczym (s. 19) oraz w aneksie na s. 373–379 opublikowanych zostało siedem map ukazujących zmiany państwo-administracyjne z lat 1772–1999, niestety bez podania informacji o źródle. Należy domniemywać, że opracowała je sama autorka na podstawie bogatej literatury przedmiotu zgromadzonej w mieszczącej się na 29 stronach bibliografii (s. 341–370).

Specyfika „prześciowych obszarów” uświadamia, przed jakimi problemami staje badacz, który próbuje odtworzyć i zrekonstruować procesy społeczne dokonujące się na tego typu terytoriach. Dylematy te stają się jeszcze bardziej wyraziste, gdy autorka analizuje problem autoidentyfikacji narodowo-etnicznej badanych liderów współczesnej mniejszości niemieckiej na obszarze Pomorza Gdańskiego.

Ze 160 wywiadów przeprowadzonych z liderami mniejszości wyłania się ich wielowymiarowa i różnicowana tożsamość narodowa i etniczna, odzwierciedlająca pograniczny charakter Pomorza Gdańskiego. Składa się ona z trzech przenikających się warstw: niemieckiej (w tym gdańskiej), polskiej oraz kaszubskiej. Owe zróżnicowane poziomy autoidentyfikacji uwarunkowane są „obiektywnymi procesami społeczno-demograficznymi i politycznymi, a także subiektywnymi postawami” (s. 330). Na postawy te wpływa także czynnik ekonomiczny związany z silnym potencjałem gospodarczym RFN. Według Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. na terenie województwa pomorskiego swoją identyfikację z niemieckością zadeklarowało 2319 osób.

W nawiązaniu do wcześniejszych badań prowadzonych przez polskich socjologów, które dotyczyły Mazurów i Ślązaków jako społeczności pogranicza, autorka z uwagi na specyfikę Polski północnej wyróżnia sześć kategorii członków mniejszości niemieckiej w „układzie tożsamościowo-terytorialnym” (s. 256–266).

1. „Niemcy etniczni” na zachodnim (np. Złotów) i wschodnim (np. Kwidzyn, Elbląg) Pomorzu. Przed 1939 r. byli oni obywatelami Rzeszy i jako reichsdeutsche nie musieli podpisywać Niemieckiej Listy Narodowościowej (NLN), tzw. volkslisty. Są to „obywatele Niemiec narodowości niemieckiej, wierni Kościoła ewangelicko-augsburskiego, którzy z różnych powodów nie wyjechali do Niemiec” (s. 256).
2. Tak zwani danzingerzy zamieszkujący obszar Wolnego Miasta Gdańska, którym po przyłączeniu do III Rzeszy w 1939 r. nadano obywatelstwo niemieckie.

3. Kaszubi i Kociewiaci, czyli ludność autochtoniczna, która przed 1939 r. posiadała obywatelstwo polskie i zamieszkiwała województwo pomorskie, a w czasie niemieckiej okupacji mogła uzyskać stosowną kategorię NLN, oraz tzw. Kaszubi niemieccy zamieszkujący głównie na Bytowszczyźnie, którzy do 1945 r. byli reichsdeutschami. Obie te grupy poddane były po 1945 r. przez polskie władze procesom rehabilitacji lub weryfikacji narodowej. Wśród badanej mniejszości niemieckiej wywodzącej się z ludności kaszubskiej autorka wyróżnia cztery poziomy autoidentyfikacji składające się każdorazowo z trzech komponentów (dotyczy to także kobiet): i Niemiec, i Polak, ale też Kaszub — 50%; pół Niemiec, pół Polak i Kaszub — 30%; bardziej Niemiec niż Polak oraz Kaszub — 10%; bardziej Polak niż Niemiec oraz Kaszub — 10%. Każda z tych podkategorii „posiada cechy swoiste, różnicujące”, które autorka szczegółowo charakteryzuje na s. 259–262.
4. Niemcy napływowi i ich potomkowie, wywodzący się spoza Pomorza Gdańskiego. Jest to stosunkowo nieliczna grupa, do której zaliczają się zarówno dawni koloniści, jak i Niemcy z byłych Prus Wschodnich oraz sąsiednich regionów.
5. Polacy przyznający się do niemieckiego pochodzenia, wywodzący się m.in. z rodzin mieszanych oraz posiadający w latach wojny najczęściej trzecią lub czwartą kategorię NLN. Według ustaleń autorki mają oni stanowić około jednej trzeciej mniejszości niemieckiej na Pomorzu Gdańskim.
6. Polacy zainteresowani językiem i kulturą niemiecką. Są to najczęściej małżonkowie pierwszych pięciu kategorii członków mniejszości lub dalsza rodzina, pasjonaci kultury niemieckiej lub osoby „poszukujące własnej tożsamości”.

Jak zauważa Piotr M a d a j c y k w posłowie do monografii Lemańczyk, która określa się jako gdańszczankę kaszubskiego pochodzenia, w grupie mniejszości niemieckiej na Pomorzu Gdańskim „ogromne znaczenie ma odwoływanie się do genealogii rodzinnej i pamięci grupowej, ale która praktycznie przechodzi do formuły mniejszości opartej na zainteresowaniu kulturą i językiem niemieckim” (s. 417). Tym samym nie jest ona oparta na „twardej” ideologii narodowej.

Andrzej Sakson
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

- BADINTER 1998 = Elisabeth Badinter, *Historia miłości macierzyńskiej*, tłum. Krzysztof Choiński, Warszawa 1998
- DIAMOND 2012 = Jared Diamond, *The World Until Yesterday. What Can We Learn from Traditional Societies?*, New York 2012
- LEMICHE 1985 = Niels Peter Lemche, *Early Israel: Anthropological and Historical Studies on the Israelite Society Before the Monarchy*, Leiden 1985
- LIOI 2013 = Tiziana Lioi, *La Cina vista dai Romani*, „Leukanikà”, 2013, 1–2, s. 20–23
- LIOI 2014a = Tiziana Lioi, *Quian Zhongshu in Others' Words*, Taiwan 2014
- LIOI 2014b = Tiziana Lioi, *100 years of Qian Zhongshu and Yang Jiang: A Centennial Perspective*, w: *Perspectives on East Asia*, a cura di Ikuko Sagiyama, Valentina Pedone, Firenze 2014, s. 103–117
- LIOI 2016 = Tiziana Lioi, *Introduzione alla scrittura cinese*, Milano 2016
- LIVERANI 2010 = Mario Liverani, *Nie tylko Biblia: Historia starożytnego Izraela*, przeł. Jakub Puchalski, Warszawa 2010
- MATUSZEWSKI 2012 = Rafał Matuszewski, *Orphania: Zum Inhalt des Begriffs*, „Przegląd Historyczny”, CIII, 2012, 4, s. 877–883
- MILLER, HAYES 2006 = J. Maxwell Miller, John H. Hayes, *A History of Ancient Israel and Judah*, Louisville–London 2006²
- SCHLOEN 2001 = J. David Schloen, *The House of the Father as Fact and Symbol: Patrimonialism in Ugarit and the Ancient Near East*, Winona Lake 2001